

ми та добровольцями з місцевих жителів. Через збільшення бойових втрат на сході, «ХІВІ» почали застосовувати у військових діях на фронті та проти партизанського руху [22]. Відомо про існування одного такого загону при Козелецькій ортскомедатурі. Складався він із військово-полонених Червоної Армії [23, арк. 16 зв.].

Отже, Чернігівщина протягом 1941–1943 рр. перебувала у військовій зоні окупації, що передбачало адміністративну підпорядкованість німецьким польовим та місцевим комендатурам. Однак, для повного контролю території окупаційний режим утворив розгалужений місцевий поліцейський апарат. Відповідно до функціональних обов'язків, поліцаї виконували завдання з охорони військових об'єктів, стежили за порядком у населених пунктах, брали участь у боротьбі з партизанським рухом, допомагали у примусовому вивозі до Німеччини. Окремим пунктом зазначимо участь цих формувань у каральних діях проти місцевого населення.

ПОСИЛАННЯ

1. Романько О.В. Легион под знаком Погони. Белорусские коллаборационистские формирования в силовых структурах нацистской Германии (1941–1945). – Симферополь: Антика, 2008. – 304 с.
2. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945) / Львівський національний університет ім. Івана Франка; Канадський інститут український студій Альбертського університету. – Львів, 2003. – 686 с.
3. Дерейко І. Інституційні суперечності адміністративно-територіального устрою Чернігівщини під час німецької окупації (1941–1943 рр.): організація та структура поліцейських органів // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / За ред. С.А. Леп'явка, В.М. Бойка. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 130–132.
4. Чувєв С.Г. Спецслужби Третього Рейха. Книга II. – СПб.: Издательский Дом «Нева»; М.: «ОЛМА-ПРЕСС Образование», 2003. – 447 с.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Чернігів (далі – ГДА СБУ), ф. 6, спр. 14032, т. 5., 294 арк.
6. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 365, 226 арк.
7. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 8241, 208 арк.
8. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р-3087, оп. 1, спр. 1, 9 арк.
9. ДАЧО, ф. Р-3294, оп. 1, спр. 1, 140 арк.
10. ДАЧО, ф. Р-4648, оп. 1, спр. 1, 390 арк.
11. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 496, 227 арк.
12. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 186, 273 арк.
13. Дерейко І. Українські військові формування в складі армії та поліції нацистської Німеччини / І. Дерейко // Смолій В.А. (ред.) Україна в Другій світовій війні: Погляд з XXI століття. Історичні нариси. Книга II Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. Ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько; Рецензенти: О.С. Рубльов, В.Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво» Наукова думка, НАН України, 2011. – Кн. 2. – С. 430–479.
14. ДАЧО, ф. Р-4362, оп. 1, спр. 29, 22 арк.
15. ДАЧО, ф. Р-3071, оп. 1, спр. 62, 342 арк.
16. ДАЧО, ф. Р-3195, оп. 1, спр. 1, 271 арк.
17. ДАЧО, ф. Р-4227, оп. 1, спр. 40, 148 арк.
18. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 443, 142 арк.
19. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 14032, т. 2., 302 арк.
20. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 14032, т. 1., 297 арк.
21. Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали / Упорядн.: О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. НАН України. Інститут історії України; Чернігівська обласна державна адміністрація; Чернігівська обласна рада; Інститут історії, етнології і правознавства ім. О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка; Пошукове агентство по створенню науково-документальних серіалів «Книга пам'яті» та «Реабілітовані історією»; Державний архів Чернігівської області. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013. – 496 с.
22. Гіві. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%96%D0%B2%D1%96>.
23. ГДА СБУ, ф. 6, спр. 2393, 104 арк.

Шаповаленко Е.Ю. Структура и функции местного полицейского аппарата во время немецкой оккупации Черниговщины в 1941–1943 гг.

Статья посвящена исследованию местных полицейских органов, сформированных нацистским оккупационным режимом. Рассматриваются этапы реформирования. Выясняются их структурирование, функциональные обязанности и финансовое обеспечение.

Ключевые слова: оккупация, вспомогательная полиция, Черниговщина.

Shapovalenko Ye.Yu. The structure and function of the local police under the German occupation of the Chernihiv region in 1941–1943

The article is devoted to the investigation of the local police bodies formed by the Nazi occupation regime. The stages of reform are considered. Their structuring, functional duties and financial security are being clarified.

Key words: occupation, supporting police, the Chernihiv region.

19.02.2019 р.

УДК 94(477):347.62]«1941/1944»

А.О. Іваненко

ШЛЮБНЕ ЗАКОНОДАВСТВО РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»: АНАЛІЗ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ (1941–1944 рр.)

Регулювання інституту шлюбу завжди здійснювалось законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Постанова Рейхскомісара України «Про тимчасові правила щодо одруження та розлучення» від 11 травня 1942 р. є одним із них. У даній Постанові прописана система прав, якими були наділені особи, бажаючи одружитись чи розлучитись. Також у цьому акті частково прописані обов'язки Уповноважених, які мали право укладати та розривати шлюби.

Ключові слова: шлюб, Уповноважений, недійсний шлюб, оголошення.

Шлюбне право – достатньо старий інститут сімейно-го права як підгалузь цивільного права. Але регулювання даного інституту завжди здійснювалось окремими законами або навіть підзаконними нормативно-правовими актами. Подібна ситуація була і на території України, окупованої Третім Рейхом. Але була достатньо вагома особливність: завоювання територій було відносно швидким; суспільство продовжувало існувати; відбувались природні цивільні процеси (одруження, смерть, народження дітей, купівля та продаж товару і т.д.), а механізмів регулювання цього фактично не було. Перші нормативно-правові акти з'явилися лише наприкінці 1941 р., а основна їх частина була видана навесні та влітку 1942 р. Документи були розрізненими, видавались із великим проміжком часу та різними посадовими особами. Для певної систематизації та спрощення користування видавались інкорпоровані збірники нормативно-правових актів. Ми пропонуємо розглянути один із них – офіційний збірник нормативно-правових актів генеральної округи «Київ» – «Amtsblatt des Generalkommissars Kiev». Аналогічні нормативні акти

були видані і в інших генеральних округах. «Офіційний журнал Київського Генерального комісара» є інкорпорацією чотирьох підзаконних актів, в тому числі і Постанови Рейхскомісара України «Про тимчасові правила щодо одруження та розлучень» від 11 травня 1942 р. Саме на цій Постанові ми і пропонуємо зупинитись для детального розгляду правил укладання та розірвання шлюбу.

В історіографії відомі окремі публікації в галузі шлюбного права. У дослідників О. Гончаренко та Н. Колісник є дослідження інституту шлюбу [1] та загалом зміни громадянського статусу [2]. Але ми пропонуємо розглянути механізм укладання та розірвання шлюбу на основі Постанови Рейхскомісара України «Про тимчасові правила щодо одруження та розлучень» для більш детального розбору даної теми на основі підзаконного нормативно-правового акта.

Шлюбний вік був встановлений наступним чином: 18 років для чоловіків та 16 років для жінок. Одруження неповнолітніх та частково дієздатних осіб також мало місце, але лише за згоди законних представників. Якщо представники із неповажних причин відмовлялись дати згоду на одруження, це міг зробити шліхтер. Недієздатні особи не мали права одружитись [3, с. 29].

До шлюбу передувало оголошення, яке мали подати не раніше, ніж за 6 місяців до реєстрації шлюбу. Для укладання шлюбу молоді були зобов'язані одночасно з'явитись до Уповноваженого та підписати обопільну заяву про бажання одружитись. Церковний обряд міг мати місце лише після державної реєстрації шлюбу [3, с. 30].

Якщо Уповноважений на складання актів громадянського стану мав сумніви щодо правильності оголошення або можливості укладання конкретного шлюбу, він повинен був звернутись до Гебітскомісара з приводу розв'язання даного питання. До речі, даного Уповноваженого призначав також Гебітскомісар. Нагляд за цією службовою особою здійснював шеф округу, якщо він не заміщав дану посаду, а подальший службовий нагляд здійснював той же Гебітскомісар.

Уповноважені повинні були вести книги, до яких вписували у послідовному порядку усі зареєстровані шлюби, та щомісяця подавати звіти Гебітскомісару про них. Але більш детально повноваження та обов'язки даних службовців були вказані у Розпорядженні Рейхскомісара для України «Про ЗАГС та його орган догляду», тому детально на цьому зупинятись ми не будемо [4].

Шлюби вважались недійсними у таких випадках: якщо хоча б один із подружжя був євреєм; між родичами по прямій лінії споріднення або братом і сестрою; до розірвання попереднього шлюбу. Такі шлюби могли бути дійсними лише тоді, коли їх зареєстрував німецький Уповноважений, якщо протягом шести місяців з моменту набуття законної сили Постанови Рейхскомісара України «Про тимчасові правила одруження та розлучень» такий шлюб був листовно підтверджений відповідний Гебітскомісаром. Ніхто не міг посилатись на недійсність шлюбу, якщо не

було відповідного судового рішення. Заяву про оголошення шлюбу недійсним міг подати прокурор, один з подружжя у тому разі, якщо він не знав, що шлюб не є дійсним; подружжя з попереднього нерозірваного шлюбу. Дитина, народжена в недійсному шлюбі, коли хоча б один із подружжя мав єврейське походження, являлась незаконною. У інших випадках недійсного шлюбу дитина визнавалась законнонародженою.

Кожен із подружжя мав право подавати документи на розлучення в таких випадках:

1. Якщо один із подружжя помилився у відношенні іншого в таких обставинах, які б суттєво впливали на його рішення вступати до шлюбу [3, с. 31].

2. Якщо одного із подружжя було введено в оману перед одруженням.

3. Якщо одного із подружжя протизаконно, загрозою змусили одружитись.

4. У разі вчинення перелюбства.

5. Якщо один із подружжя якимось тяжким порушенням обов'язків руйнував шлюбні стосунки.

6. Якщо один із подружжя хворів на тяжку інфекційну або «викликаючу огиду» хворобу і на вилікування від якої другий з подружжя не сподівався.

7. Один із подружжя безвісти зник більш ніж 3 роки тому.

8. Якщо у одного із подружжя психічне захворювання та «духовну єдність між подружжям порушено та поновлення такої єдності не передбачається» [3, с. 32].

Розлучення проводилось судом. Після нього дружина мала право вимагати у чоловіка утримання, якщо суд, приймаючи всі обставини до уваги, вважатиме це справедливим.

Отже, підводячи підсумки, можна стверджувати, що у даній Постанові прописана система прав, якими були наділені особи, які мали бажання одружитись чи розлучитись. У шлюбному праві також були присутні елементи суттєвого зменшення прав євреїв (лише у разі недійсності шлюбу, коли один із подружжя був єврейського походження, народжена дитина вважалась незаконною). Норми права, прописані у даному документі, традиційно для сімейного права, складаються із гіпотези та диспозиції. Також у цьому акті частково прописані обов'язки Уповноважених, які мали право укладати та розривати шлюби, але, як було вказано вище, права та обов'язки даних службовців визначалися іншим нормативно-правовим актом.

ПОСИЛАННЯ

1. Гончаренко О.М. Інститут шлюбу в системі сімейного законодавства окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: аналіз нормативно-правової бази (1941–1944 рр.). Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 22. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 308 с.

2. Колісник Н. Зміни громадянського статусу особи у практиці роботи місцевих судових установ на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. Вип. 2, ч. 3. – Тернопіль: [ТНПУ], 2014. – С. 61–65.

3. Державний архів Полтавської області, ф. Р-8676. Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур періоду німецько-фашистської окупації України, м. Полтава Полтавської області. оп. 2. Спр. 5. Офіційний журнал Київського Генерального комісара. – С. 13–33.

4. Полтавський обласний державний архів Р-2342, Новосанджарівська районна управа, с. Нові Санджари, Новосанджарівського району, Полтавської області, оп. 23 Розпорядження Рейхскомісара для України про ЗАГС та його орган догляду. – 28 травня 1943 р. 15 арк.

Иваненко А.О. Брачное законодательство Рейхскомиссариата «Украина»: анализ нормативной базы (1941–1944 гг.)

Регулирование института брака всегда осуществлялось законными и подзаконными нормативно-правовыми актами. Постановление Рейхскомиссара Украины «О временных правилах бракосочетания и разводов» от 11 мая 1942 г. – один из них. В данном Постановлении прописана система прав, которыми были наделены лица, желающие вступить в брак или развестись. Также в этом акте частично прописаны обязанности уполномоченных, которые имели право заключать и расторгать браки.

Ключевые слова: брак, Уполномоченный, недействительный брак, объявления.

Ivanenko A.O. Marriage law of the Reichskommissariat «Ukraine»: analysis of the normative base (1941–1944)

Regulation of the marriage institution has always been carried out by legal and subordinate normative legal acts. One of them is the Resolution of the Reichskommissar of Ukraine «Temporary Rules on Marriage and Divorce» of May 11, 1942. This Regulation prescribes a system of rights that have been granted to persons wishing to marry or divorce. Also, this act partially sets out the responsibilities of the Commissioners who had the right to conclude and break up marriages.

Key words: marriage, Commissioner, canceled marriage, announcement.

20.02.2019 р.

УДК 323.232[(084.5)+070.449.8] (477) «1941/1943»

М.В. Горох

**ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА
НА ШПАЛЬТАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ:
СУМСЬКА ОБЛАСТЬ (1941–1943 РР.)**

Стаття присвячена з'ясуванню ролі і місця політичної карикатури у формуванні інформаційного простору на території Сумської області в роки Другої світової війни. Аналіз візуальних образів, розміщених на сторінках окупаційної преси, сприяє розкриттю концепції ідеологічних маніпуляцій нацистського режиму, дозволяє оцінити їхній вплив на процес формування архетипів сприйняття як на населення окупованої України, так і на сучасників.

Ключові слова: політична карикатура, окупаційна преса, Сумська область.

У воєнно-стратегічних намірах і політико-адміністративній практиці нацистів українська преса займала важливе місце. Періодичні видання були складовою активної пропаганди, на шпальтах яких друкували фронтіві зведення, розпорядження й оголошення нової влади, накази німецького командування, агітували молодь виїздити до Німеччини, розповідали про місцеві події та минуле краю.

Історія преси періоду Другої світової війни продовжує залишатися недостатньо вивченою. Так, різняться думки істориків стосовно кількості видань, що виходили друком в адміністративно-територіальних межах сучасної України. Якщо І. Чайковський подавав перелік з 220 позицій [1],

Рис. 1. Жовтень 1942 р. «Останні вісті» (Кролевець)

то А.Ф. Юденков вважає, що їх було не менше 300 [2, с. 42], а Б.І. Черняков нараховує майже 400 [3]. Питанням діяльності радянської преси в УРСР у роки війни свої роботи присвятили, наприклад, С.П. Сегеда [4], В.І. Смірнова [5], О.О. Федотова [6], Т.В. Романенко [7]. Часописи, що видавалися окупаційною владою, вивчали та аналізували Н.Я. Гандрабура [8], М.В. Михайлюк [9], Д.М. Титаренко [10], Б.І. Черняков [11], В.М. Яременко [12].

Невід'ємною складовою тогочасної преси була карикатура, яка виступала дієвою зброєю в ідеологічній боротьбі. Карикатура ємно, лаконічно й у легкій формі доносила ідеологічне трактування складних явищ міжнародного життя. Прості за формою малюнки швидко формували образ ворога, створювали ефективний інструмент для поділу на «своїх» і «чужих». Серед дослідників даної проблематики згадаємо Є.О. Артемову [13], Д.Є. Яковлева [14], І.Я. Шупака [15], О.О. Маєвського [16], О.А. Вороніну [17]. Традиційно недостатньо вивченим залишається регіональний рівень тематики.

Пропонована стаття – це спроба через ілюстративний жанр карикатури визначити меседжі, які влада доносила до жителів окупованих територій, як вона трактувала основні політичні та воєнні події. Територіально дослідження обмежене Сумською областю в її сучасних адміністративно-територіальних кордонах, а хронологіч-